

ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ ԲԱՐՔ.

ԱՐԽԱՆԹՈՒՆ ԵՒ ՀԱՐԱՆԵՑԱ ՍԱՐԳՍԹՆԵՐ.

Ախալքալաքի գաւառի հայ գիւղացի ազամարգու մէջ շատ քիչ է զարգացած սիրոյ զգացմունքը գէպի կինը. նրա մէջ առաւելապէս զարգացած է անասնական կիրքը. նրա աչքում կինն ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ իւր կրքերին լազուրդ տուող մի նախուած պաւստուկն և մի սարուկ ազախին. «Հորդդ ալ ինչի՞ 100 մանէթ առի որ առ բանը չըսլլա՞ր էնես». ամուսնու սովորական խօսքերն են կնոջ մի որևէ աշխատանքից հրաժարուած միջոցին. Հայ գիւղացին շատ հեռու է կնոջը զգուելուց, նա օտարների և նոյն իսկ տանեցիների ներկայութեամբ թոյլ չի տալիս կնոջն իրեն հետ խօսելու. հետը հաց չի ուտում և առանձին խօսակցութիւն համարեա երբէք տեղի չէ ունենում. Կնոջն հայհոյելն ու երբեմն ծեծելը նրա համար ազամարգութիւնն, քաղութիւն է համարում. նա զրեթէ երբէք չի խորհրդակցում կնոջ հետ. տօներին ամօթ է համարում շնորհաւորելու և մի բան նուիրելու նրան. Կինը գերդաստանի մէջ ևս մի առանձին լարգանք չի փայելում. նա մինչև անգամ պարտաւորւած է 10 տարեկան տեգեր հետ «հարսնութիւն» անել, — չխօսել, նրա արեւները հանել, և ամէն հաճոյքի բաւականութիւն տալ. նրան հրամայում են ոչ միայն կերտարն, կեռուրը և ամուսինը, այլ և մեծ տեգերկնիկներն ու տեգերը. նա առանց կեսուրի թալլաւութեան սար մի քալլ անգամ գուրս

գնելու և կամ մի բան վերցնել ուտելու իրաւունք չունի։
 'Նոյն իսկ իւր հարազատ օրգուն առաջին տարին նա ծիծ չի
 առիւս' մինչև կեսուրը չհրամայէ։

Զրկուած տննական ազատութիւնից, գաղտնաբացուած
 մշտական լուսթեան, նա ստիպուած է կատարել տան բոլոր
 ծառայութիւնները, օգնել ամուսնուն անային և գաշտային
 աշխատանքի մէջ։

Նրկարատեւ ձմրան միջոցին, երբ ամուսինը բախտովին
 տնգարծ ընկած է սրա նրա օգէն, նրա աշխատասէր կինը
 կառավարում է ամբողջ տունը և շալ, կտաւ գործելով, հո-
 գում ծոյլ ամուսնու հանգերէր։

Նրա սրբութիւնն տնգամ շատ չի գնահատուում ամուս-
 նու կողմից. սա բուականանում է շնացող կնոջ մի լաւ թա-
 կելով, և բաժանումն կամ մարգասպանութիւն այս պատճա-
 ւով տեղի չի ունենում, յետեւով որ կան գիւղեր ուր գրե-
 թէ բոլոր հարսերը շիրտդռն ունին։

Թէև գաւառում բազմակնութիւն չկայ, սակայն կան
 մարգիկ, որոնք տկնայտնի պահում են միւսնայն տան մէջ
 ինչպէս օրինաւոր կնոջը, այնպէս և սիրուհուն։

Այս գաւառում գեռ ևս պահպանուում է աղբիկ փախցը-
 նելու սովորութիւնը և սրա գլխաւոր շարժառիթը համար-
 ւում է սհաղէմասինն։

Ամուսնութիւնը կատարւում է հետեւեալ հանգէսներով՝
 նշանդրէք, փեսատես, քաստայիւա, մաղժաժում, մաղարիւում,
 հինա տանել, թագուոր կանգնեցնել և պսակ։

Նշանդրէքը աղբկայ հայրը միշտ աշխատում է պտսին
 ձգել, որ ինքը քիչ ծախս ունենայ և տղայի օղին շատ խը-
 մուի, այս պատճառով ամենից շատ մեծ պստին է լինում։
 Հարստներն աւաւելապէս բարեկենդանին. ամառը շատ հա-
 գիւ է պտահում, որովհետեւ գիւղացիք սաստիկ զբաղուած
 են լինում։ Հարստնեաց պատրաստութիւնը միշտ սկսւում է
 հինգշաբթի օրից և տեւում մինչև միւս հինգշաբթի, ամբողջ
 մի շաբաթ, տխտն օր տխաը գիշերն։

Հարսի կողմից շատ քիչ, իսկ միջակ հարուստ փեսայի
 կողմից մօտաւորապէս լինում է հետեւեալ ծախսերը։

ԱՂՋԻԿ ՈՒՋԵԼ.

Երբ ձնադները մեռում են այս ինչ աղջիկը ուզել, Հայրը Հրաւիրում է քահանային, Հիւրասիրում է նրան թէյով ու հացով և ապա խնդրում ապագամա գնալ այդ աղջկայ Հօր մօտ և խնդրել աղջկայ ձեռքն իւր որդու համար: Քահանան նախ հաշուում է թէ կը հասնե՞, և եթէ չհասութիւն լինի, աշխատում է համոզել նրանց ուղիչ աղջիկ ուզելու, իսկ եթէ չկայ, գնում է աղջկայ Հօր մօտ, գովում է աղի Հօրն ու գերգաստանը, թուում երիտասարդի արժանաւորութիւններն և խնդրում աղջկայ ձեռքը:

Աղջկայ Հայրն որոշ ոչինչ չի պատասխանում. մկտր զամթ է. գլխի, Տէրաւէր ջան, ասում է նա. առանց զամթի բան չիլի, քանիմ օր ժամանակ տու մէկ մերանց Հետ ա խոխուրդ էնենքա. եթէ նոյն իսկ իւր ցանկութիւնը լինէր աղջիկը այդ երիտասարդին տալու, այնուամենայնիւ նա մի քանի օր պիտի չչմչմէ: Քահանան վերադառնում և պատմում է երիտասարդի Հօրը մօտ տեղի ունեցած խօսակցութիւնը, միանգամայն յայտնելով իւր կարծիքը թէ տալու են թէ ոչ:

Աղջկայ Հայրը երկրորդ օրը Հրաւիրում է ազգականներէց կամ գրկիցներէց երեք մարդ, Հիւրասիրում նրանց թէյով ու հացով, Հարց ու փորձ անում ուզած աղջկայ մօր, Հօր և մասամբ աղջկայ մասին և խնդրում գնալ Հօր մօտ ապագամա:

Սրանք, որոնց ժողովուրդը ապագամա է կոչում, գնում են աղջկայ Հօր մօտ, գովում աղայի Հօրն ու գերգաստանը, թուում աղայի արժանաւորութիւնները և խնդրում աղջկայ ձեռքը:

Գիրքերը ամի, բեր Աննիկը մարգարէից օրէնքով, 318 Հայրապետաց կանոնով տուր Խաչոյինց մանչուն:

Աղջկայ Հայրը պատասխանում է. Վըմամթ է իկ, Բնչ պըտի ըսեմ, քանիմ օր միջոց տուէք՝ մտածենք:

Պատգամները ոչ մի բանով չՀիւրասիրուած, վերադառնում են:

Միւս, երբեմն երբորդ, չորբորդ օրն էլ գնում են աղ-
ջըկայ հօր մօտ և խնդրում որ պատահաւն տալ: Իսկ աղջ-
կայ հայրն իւր կնոջ և մի քանի բարեկամների հետ խօսակ-
ցելուց յետ՝ արգէն որոշած է լինում տալ թէ չտալ: Եւ ե-
թէ մտադիր է տալու, գիտամբ չմշմուս է, այն ինչ չտա-
լու գէպքում միտնգամից մերժում է:

Վերջապէս՝ աղջկայ հայրը լայնում է պատգամներին
թէ կըտալ: Սրանք գալիս են աղի հօր մօտ, խորհրդակցում թէ
որքան հաղէմասի տան և առնելով այդ գումարը՝ գնում աղ-
ջըկայ տունը: Պէտք է ասել, որ պատգամները աղի տունը ա-
մէն մանեկիս հիւրասիրում են, իսկ աղջկայ տանը մինչև
հագեմասին տալը, ոչ մի բանով չեն հիւրասիրում: Աղջկայ
հայրը կանչում է իւր ազգականներից մի քանիսին, պատ-
գամների հետ նստում օդան: Պատգամները խնդրում են աղ-
ջըկայ հօրն որոշել թէ ինչ պիտի առնէ աղի հօրից աղջիկը
տալու համար:

Այս գումարը կուչում է շագեմասիս, որ արարելն
նշանակում է շայս ասելս, համաձայնել:

Աղջկայ հայրը հրաժարւում է ինքն առաջարկելուց և
ասում է. «Աղջիկը իմ չէ, Քերօր ափարինն է (եղբայր), թող
ան ըսէ»:

Սա էլ նախապէս իմացած լինելով հօր միտքը, մի քիչ
բարձրից է բռնեցնում. «Աղջիկն ա իմն է, խօսքն ա իմ քոփն
է. ձեզնից կառնեմ 110 մանէթ փող, ջուխտ լապչին, զա-
րարաղի մայմուզներով, մէկ պինիչ չաքման չուխայ, մօրը քիր-
մանի շալմ, մեծ հարսին մեառ բապուշ, արծթէ սալլղ՝
լուլաներով, աղբօրը ջուխտ ճըզմար և ալլն: Պատգամներն
սկսում են սակառկել և գլխաւորապէս կանգ են առնում
փողի վերայ, որ տատանում է 30—220 միշկ: Որչափ տը-
ղան սիրահարուած և աղքատ լինի, այնքան հագեմասին
բարձր կը լինի, և այս է պատճառը, որ աղքատ երիտասարդն
ստիպւում է կամ պարտքի տակ ընկնել, կամ փախցնել աղ-
ջըկան:

Երկար սակարգութիւնից յետոյ, որ երբեմն մի քանի

օր է տեւում, փոխադարձ զիջողութեամբ համաձայնութիւն է կայանում և պատգամները իսկոյն վճարում են զբաժը աղ- ջրկայ հօրը:

Հիմայ արգէն աղջկայ հայրը օդի է բերում և սկսում են ալքի լուսի թաւրս խմել: Տան փոքրիկներէց մինին կամ երկուսին ուղարկում են աղի հօր մօտ ալքի լոյս: Սա համ- բուրում է աղի հօր ձեռքը և ասում. «Ալքդ լուսա: Սրան օդի են խմացնում, ջրապ տալիս և 20 կ. փող նուիրում: Իսկոյն աղի տնից երկու երեխայ ուղարկում են աղջկայ տու- նը «հարսնցու անելու»: Սրանք գնում տեսնում են հարսին, մի մի բուրլի փող նուիրում, հիւրասիրում և վերադառնում: Մի քանի գիւղերում փեսան, որս հայրը և մի քանի մօտիկ ազգականներ գնում են աղջկայ տունը՝ տանելով իրենց հետ օդի: Այստեղ երկու խնամիկները համբուրում են և բարե- մաղթում սիրով և միաբանութեամբ ապրել: Տղի հայրը շը- նորհակալութիւն է յայտնում պատգամաւորներին նրանց կը- բան նեղութեան համար: Փեսան գաւուլ գուռնի առաջնորդու- թեամբ առաջ է բերում հարսնացուին: Սրանք կարգով համ- բուրում են բոլորի ձեռքերը և ապա հարսնացուն կանգնում է իւր սկեսրարի մօտ շքարե բռնածա—ձեռները կրծքին և գլխին քոչ քցած. լետոյ մի համեստ ընթրիք են տալիս, որից լետոյ տղատիրոջ կողմի եկողները մի մի կամ երկու երկու բուրլի նուէր են տալիս և ջրում տները: Միայն աղի հայրը, որ- պէս պատուաւոր հիւր, այդ գիշեր մնում է խնամու տանը: Առաւօտեան աղջկայ տէրը հրաւիրում է երեկոյեան խնջոյ- քին ներկայ եղող մարդկանց, ուտեցնում իւր կերակուրները և խմացնում փեսացուի օդին. կէսօրին հեաններն առան փեսա- ցուի հօրը՝ սրանք գալիս են փեսացուի տունը: Այստեղ էլ աւետ- ման խնջոյք են կազմում, փեսացուին առաջ բերում և որս աները նրան խոստանում է ընծաներ, առհասարակ հազուս- տեղէններ. երեկոյին ամէնքը ջրում են աները: Այս բոլորը կոչւում է տղտիկ հարսնցու:

ՆՈՇՆԿՐԻՔ ԿԵՄ ՄԵՒ ՀԱՐՄԱՌՈՒ.

Պատիկ հարանցուից մի երկու օր յետոյ փետի հալըը հը-
րաւիրում է իւր տղգականներին ու քաւորին, հիւրասիրում
նրանց թէյով ու հացով: Երեկոյեան աղջկայ տիրոջ տանից
մի հըաւիրակ է գալիս, որ օգու շէշը մեռին կանգնում է
օգի մէջ տեղն, ընդհանուր բարեւ տալիս, ապա լցնում բա-
ժակը և ասում. «Կենդանութիւն, բարով ժողովիք: յետոյ
դառնալով գէպի նոր խնամին, աւելացնում է. «Խնամի աղա,
տացուս (կամ կատաշոս, ապէրա, ինչ պատուանունով որ նա սո-
վոր է կոչել իւր տան մեծին) շատ կարօտով բարեւ էբաւ, օր
առանեա քու զոնաղնեբդ հրամմեա էրթանք մեր տուն: Այս
խոսքի վերայ նա խմում է օղին և նորից լցնելով տալիս է
աղա խնամուն:

— «Չեռքէդ անհատ, ասում է խնամին առնելով բաժա-
կը, շատ շնորհակալ եմ աղա խնամուցա, և դառնալով գէ-
պի հըաւիրեալները՝ աւելացնում է. «Մեր նոր խնամին կանչէ
կը մեզի մեր ծաղկին քովը՝ հրամեցէք էրթանք: Յետոյ խը-
մում է շնորհակալութեան բաժակը և դաւալ զուռնով դը-
նում աղջկայ տունը, տանելով իւր հետ 2—5 թուռդի օղի,
մէկ թոփ խոս մանուռա, մի սպիտակ չիքիւս եափուղ, երեք
չորս գոյնի թել, մի արշին փաթուտիայ՝ արախնինի համար,
սպիտակ կլապիտոն, մի զոյգ մեաս-բապուճ, հինա և չարագ:
Միմեանց ողջունելուց յետոյ տղամարդիկ նստում են օգան
աւագութեան կարգով: Աղջկայ տերը իւր օղիից մի մի բա-
ժակ տալիս է բոլորին, որոնք ձկլիքս լուս ըլլի, Աստուած
սուրբ պսակին տըժանացնէ: Ետեւ խմում են: Օղիից յետոյ,
սովորաբար, մի մի բաժակ թել են տալիս, որից յետոյ պատ-
գամաւորի խնդրանօք հարան առաջ են բերում: Մի սկուտե-
ղի մէջ շարում են թէլի ափսէներով չարագներ-կանֆէա,
քաղզադամ, քիշմիշ, լապլապու և ալլն—աղջկայ տիրոջ մի
շէշ օղի և բաժակներ. սկուտեղի շուրջը վառում են մեղրա-
մամեր և զնում մի երեխայի գլխու, որ տանից պարելով բե-
րում է օգան: Սրա յետեից աղջիկը գեղեցիկ զարգարուած,

մի Հարսի Հետ, որ առաջ բերող է կոչում, գալիս է։ Սկսեալ, որ մեազ է կոչում, գնում են օգի մէջ տեղը. գումանակին կանգնում է օգի դրան առջև և չի թող տալիս Հարսին անցնելու, մինչև որ փեսացուի Հօրից մօտ 20 կ. ընծայ չի ստանում։ Նախ՝ առաջ բերող Հարսը և ապա աղջիկը օգի դռան առաջ խոնարհում, բոլորին բարևում և ապա Համբուրում են քահանայի աջը։ Քահանան, որ աղջկայ տերող կողմից է հրաւիրուած լինում, կանգնում պահպանիչ է տալով, կերտարի տուած չիքիւան քցում երեսին, բեհի մատանին գնում մատը, փուշին օրհնում ձգում գլխին և ասում. «Այլքերդ լուս, Աստուած բարի վայելումն ասաւ։ Փեսի Հայրը տալիս է քահանային 20 կապէկից—մի բուրլի փող։ Հարսը կրկին Համբուրում է քահանայի ձեռքը և յետոյ իւր Հօր, կերտարի և միւսաների ձեռքերը և կանգնում կերտարի մօտ։

Իսկայն տանեցիկներից մին օգի է լցնում և բաժանում բոլորին, որանք «Այլքերդ լուս, Աստուած սուրբ պսակին արժանացնէ, ուղուրով Հարս ըլլիս ասելով խմում և մէջ տեղը դրան մեազից ուտում։ Յետոյ միայն աղի կողմից եկողներն աղջկան փող են նուիրում, որ «երեստեսանք» է կոչում։ Իերում խոնչան գնում են երկու սաորների միջև, վերան երեք ապիւն գնում, որոնցից մինը յատկացրած է Հարսին, միւսը քահանային և երրորդը Հարսն առաջ բերողին։ Խոնչի մօտ նստում է մի մարդ, որ կոչում է սաչու կանչող, իսկ նուէր տալը՝ սաչու։ Ամենից առաջ փեսի Հայրն է 1—5 բ. տալիս սաչու կանչողին։ Սա ցոյց է տալիս Հանգիստեաններին և ասում. «Ջամիաթ, անկաւ երէք, շէն կենայ կերտարը, հինգ մանէթ Հարսնցուին և գնում Հարսին յատկացրած ափսէի մէջ։ Կերտարը մի բուրլի Հարսի առաջ բերողին ու մի քանի կուպէկ էլ քահանայի Համար է տալիս, սակայն այս նուէրները չեն կանչում։ Փեսի Հօրից յետոյ երեստեսանք տալիս են աղայի կողմից եկածները, որ նոյն ձևով կանչում է։

Այս սաչուից գոյանում է.

Հարսին	20 — 100 բ.
Քահանային	1 ¹ / ₂ —2 ¹ / ₂ բ.
Հարսն առաջ բերողին	1 ¹ / ₂ —2 բ.

Այս գրամները հաւաքում, հաշւում, հարսինը տալիս են հարսի հօրը, միւսներինը իրենց և յետոյ արգէն ընթրում: Այս երեկոյի համար կերակուրները որոշուած չեն, միայն 2-3 տեսակից պակաս չեն լինում: Ընթրիքին և յետոյ խմում են փեսայի տնից եկած օղին: Ընթրիքից յետոյ, երբ բոլորի գլուխներն բաւական տաքացած են լինում, կաքաւում են. երբեմն միմեանց հայհայում, կոււում և ուշ գիշերով ցւում տները:

Միւս օրը առաւօտեան աղջկայ տէրը հրաւիրում է երեկոյին միայն փեսի կողմից եկողներին, որոնք երեստեսանք էին տուել, և իբրեւ շնորհակալութիւն՝ հիւրասիրում է նրանց, երկ-երկու բաժակ օղիով, թէյով և հացով: Ածում է մէյին և շատերը կաքաւում, երգում և ուրախանում են մինչև կէս օր, երբ արգէն ցւում են:

ՓԵՐՆԵՐ.

Նշանգրէքից մի կամ մի քանի օրից յետոյ՝ աղջկայ տէրըն է հաւաքում իւր ազգականներին, պատում նրանց և երեկոյին գնում փեսայի տունը փեսատես: Աղջկայ հայրը տանում է իւր հետ փեսի համար մի լաստիկ աղբալուզ, մի մահուզէ լուխայ, մի կլապիտաններով ելակ, մի քեչա, մի քամար, մի զոյգ եամանի, թողլուխ, զուլպա, խեծախ՝ երեսին շաքարաւազ ածած. գաթայ, շաքարլամայ և չորս զոյգ մամ: Այս բոլորը դարսած է լինում մի սկուտեղի վերայ, շուրջը մամեր վառած. սրանց բոլորին առաջնորդում է գաւուլ զուռնան: Նրբ մտնում են տղի տունն՝ այս ընծաները պահ են տալիս անեցիկներին և իրենք գնում օղէն նստում: Տան տէրը պատում է նրանց օղիով և թէյով: Յետոյ արգէն խնդրում են փեսին առաջ բերել: Նշանգրէքի նման պատրաստում են մեաղա, գնում մի տղի գլխի և գաւուլ զուռնի առաջնորդութեամբ մի լամուանացած երիտասարդ առաջ է բերում փեսին տանից օղէն: Այստեղ դառն մօտ դաւուլնին կանգնում և չի թող տալիս փեսին առաջ գնալու, մինչև որ աղջկայ հօրից 5 կապէկից մինչև մի բուրլի նուէր է ստա-

նում: Ապա մեագան զնում են մէջ տեղը, առաջ բերողն ու թագաւորը նախ գէպի առաջ, յետոյ գէպի աջ ու ձախ գըլուխ տալիս և մտնելում համբուրում քահանայի աջը, սրը և պահպանիչ է տաում: Ազդկայ հայրը տալիս է քահանային մի բուրլի: Թագաւորը համբուրում է քահանայի և աներոջ ձեռքերը: Յետոյ շամուռնացած երիտասարդը առնում է ձեռը օդու շիշը, իսկ թագաւորը առաջամատոյցը՝ վերան բաժակներ և մեագա: Երիտասարդն ածում է օդի և թագաւորը բաժանում: Նախ՝ քահանային, յետոյ աներոջը, հօրը և այլն: Բոլորը խմում են համարեա հետեւեալ բարեմաղթութիւնն անելով. «Ալլփներս լուս. Աստուած սուրբ պահէին արժանացնէ, մի բարձի ծերանան: Սրանից յետոյ ընդունուած ձեով սաչու են կանչում: Ազդկայ հայրը իւր և իւր անեցիներէ կոզմից տալիս է բերած շորերը, կամ եթէ պատրաստ չէ, փող է տալիս կամ խոստանում է: Տալիս են և ազդկայ կոզմից եկած բոլոր բարեկամները, մի քանիսը դրամ, մի քանիսը գառըն, մի քանիսն էլ հորթ և այլն: Այսպիսով գոյանում է. Թագաւորին, բացի հանգերէներէց 5—20 բ. Քահանային 50 կ.—1 Եկեղեցու օգաին 10—60 կ.

Սաչուից յետոյ ընթրիք են տալիս, ուտում խմում, մէյով կաքաւում և շատ ուշ հորբած ցրւում աները:

ՓԵՅԵՔ.

Հարս և փեսայ նշանած մնում են 3—6 և երբեմն մինչև մի տարի և այս երկար միջոցում նրանք միմեանց շատ հազիւ են տեսնում: Փեսան նշանածի ոչ թէ գանից, այլ և փողոցից շատ հազիւ է անցնում, որովհետեւ այս ոչ միայն մեն մօտի է համարւում, այլ և այդ փողոցի երեխաներն ու երիտասարդները բռնում ծեծում են փեսային և բաց չեն թողնում, մինչև որ մի ընծայ չառնեն: Միմիայն բարեկենգանին թողլ են տալիս փեսին երեք օր, երեք գիշեր ցերեկ մնալ նշանածի տանը:

Բոլոր տաղաւարներին փետի տնեցիք պարտաւորուած են Հարսին նուէրներ տանելու, որոնք փայ են կոչուում: Փայեր տանում են տղամարդիկ և երբէք թագուորը չի մասնակցում այդ ուրախութիւններին: Փայ տանողները մնում են երեք օր, կիւրակէից մինչև չորեքշաբթի: Առաջի օրն առաւօտեան աղջկայ Հայրը կանչում է տղամարդ բարեկամներին էլ, ուտում, խմում և կէսօրին ջրում են. յետոյ կանչում են բարեկամ կանանց, ցայց են տալիս բերած փայը, բաժանում են նրանց մէկ մէկ զաթայ և բերած քիշմիշը, յետոյ արգէն Հաց են տալիս, սովայն փայ բերողներին տուն Հրաւիրել լուսողները Հացի չեն մնում: Միւս օրերն այս ու այն բարեկամները, որոնք այդ օրն այդտեղ Հացի էին մնացել, Հրաւիրում են աղջկայ տնեցիներին, աղջկանը և փայ բերողներին իրենց տուն և Հիւրասիրում նրանց բաւական ճոխ սեղանով: Փայի ուրախութիւններին շատ յաճախ ձայնակցում է դաւուլ զուռնան, որ շուտով տաքացած զլիւններին Հանում է կալը. Հաւաքում են գրեթէ գիւղի բոլոր Հարս ու աղջիկներն և տկուում է Հասարակաց կլոր պարը:

Փայերը սովորաբար տանում են Զատիին, Մայիսին, Վարդափառին, Ս. Աստուածածնայ Վերափոխման, Սեպտեմբերին և Վարազայ սուրբ Խաչին: Բայց որանցից նշանաւոր և պահանջելին երեքն են՝ Զատիինը, Վարդափառինը և Ս. Աստուածածնայ Վերափոխմանը: Եթէ Հարսները շուտ լինելու պատճառով այս երեք փայը չտանեն, փոխարէնը ուրիշ բանով պահանջում են: Աղջկայ տէրն էլ փային դարձուածք է ուղարկում երկու կամ երեք մարդու ձեռքով, որոնք երկու կամ երեք օր մնում են թագուորի տանը, լաւ Հիւրասիրում և վերադառնում:

Ահա փայերը և նրանց դարձուածքը.

Առաջին փայ.

3 արջին մահուդ	9 ռ.
1 1/4 արջին ալ մահուդ զողնոցի համայն	4 ռ.
Զապիքացու կտոր	1 ռ.
Հարսին կիսափշիկ	3 ռ.

Հարանացուի մօրը, եղբոր կնիքը, քրոջը հայրն մի

մի զոյգ մետա - բապուն - ժամանորագէտ	3 ռ.
Մի մկրտաւ և մի դանակ	„ — 80 կ.
Մէկ հայելի	„ — 20 կ.
Ապրեշումի և Ռուսիոյ թիւ	2 ռ.
Չալ թիւ	1 ռ.
9 ֆ. քիչմիշ լապտաղու	„ — 90 կ.
Հինա	„ — 10 կ.
Օդի	2 ռ.
Հարսին ընծայ մի սակի կամ	3 ռ.

Ընդամենը՝ 30 ռ.

Բացի սրանից մինչև 60 զոյգ զաթայ, 2 սեր, մի թոփ հայուայ, Փեայի տանից ուղարկուած զաթաների թիւը անշուշտ զոյգ պիտի լինի, որ փեսացուն և հարսնացուն զոյգ մնան:

Առաջին փայի դարձուածք.

Հարսնացուի տանից ութ որ յետոյ ուղարկում են թա-
գուորի տունը երկու մարդու ձեռքով փային դարձուածք.

20 զոյգ թողութի և գուլպա.

Փեային մի զոյգ գուլպա, կապիտանով նշխած և մի զոյգ թոգ-
լութ. փետին մի կշակ. 3 խաշ կուլուր, որպէսզի հարս և փեսան խաշի
պէս սուրբ մնան մինչև պսակը: Կերասարին մի ձեռք սպիտակեղէն. փայ
բերողներին մի մի զոյգ գուլպա, մի հայելի, մէջը զարանֆիլ ամած,
որպէսզի հարսնացուն հայելու պէս լոյս տայ և զարանֆիլի նման հո-
տով լինի: Կենա թուով զաթայ, որպէսզի հարսը փետի հետ զոյգ մը-
նայ: Մի խորոված հաւ: Մի թոփ հայուայ. Մի աման ձուածեղ. մի
աման սեր:

Փեսացուն Հրաւիրում է երիտասարդ ընկերներին և սը-
րանց հետ ուտում անպատճառ զաթան ու Հաւը: Փայի դար-
ձուածք բերողները ստանում են նուէր 40 ական կոպէկ և 2
օրից վերադառնում:

Բ. Փայ.

Վարդապետին ուղարկում են պատառ կանանց ձեռքով
երկրորդ փայը.

3 արշին մահուկ կամ երկու թոփ լաւուի շալ	9 ռ.
Մի սպիտակ ասղաղիա	3 ռ.
Մի հագմա	„ — 50 կ.
Մի թոփ կեաղի	2 ռ.

Մի զոյգ սանձաման	.	.	.	— 40 փ.
Թել	.	.	.	1 ր.
Հինա	.	.	.	— 10 փ.
Քիչմիշ լապտալու	.	.	.	1 ր.

ընդամենը՝ 17 ր.

Եւ եթէ այս ամուսնութեան մէջ մինը միջնորդի գեր է կաւարած, նրան էլ ուղարկում են մի զոյգ սանձաման, շորս զոյգ զաթայ, մի թոփ հարուստ:

Բ. Փայի գործուածք.

Նրկու մարդու ձեռքով ուղարկում են փեսացուին մի շապիկ վարտիկ, մի զոյգ զուլթայ, մի զբամի քառիկ, երեք թաշ զաթայ, որդեգրի փեսացուն և հարսնացուն թաշի պէս մաքուր և սուրբ մեան մինչև պատիկ. տաւն և մէկ հաս զաթայ և մի աման ձուածեղ:

Գ. Փայ.

Մի փութայի շալ	.	.	12 ր.
Մի զոյգ սանձաման	.	.	1 ր.
Մի մկրատ և մի ասղաժան	.	.	— 60.
Թել	.	.	1 ր.
Հինա	.	.	— 10.
Ձարալ	.	.	— 50.
Գաթայ զոյգ թուով, կարմրցրած հաւ և 1/2 թուեղի օղի	.	.	1 ր.

Ընդամենը, 16—20

Դ. փայի գործուածք.

Նրեք մարդկանց ձեռքով ուղարկում են մի փութուտայ շապիկ, մի բաժնարդեայ ֆութայկայ. մի կարմրցրած հաւ, մի թոփ հարուստ, 3 երկաթ կուլու և 21 հաս զաթայ, երեք օր մեում, ստում, խում և զերտգանում են:

Ե. Պանրի կամ Խաւժի փայ.

Մայիսի 15—20-ին փետի կողմից մի աղայ կամ մի աղլիկ տանում է հարսին.

Մի քաշ պանիր.

Թել պանրից սպիտակ մաղերի նման հաւակ և շալքին մի օսիկ կալում, ուղարկում հարսնացուին, որ հարսի մաղերն երկար լինելուն մինչև սպիտակեցը ամուսնու հետ միտաթին օսիկ օրեր անցնել:

Մի աման հում սեր, որ միշտ սիրով լինին.

Մի զոյգ մետա քաղում.

Մի հայելի.

10 հ. հիմայ և մի չարովի.

Փայ տանազը միայն մի երեկոյ մնում, լաւ հիւրասիրում և վերադառնում է. Այս փայը գարնանածք չունի:

Ե. Ճգմի փայ.

Սեպտեմբերին, հեմացին (հունձի ժամանակ) փետայի տնից հարսին մինի ձեռքով ուղարկում են թարմ մրգեր և մի զոյզ նըզմա (կոչիկ): Ցանազը միայն այդ երեկոյ հիւրասիրում և առաւօտ վերադառնում է:

ԳԵՐԻ.

Տոյի տանեցիք ամեն կերպ աշխատում են ուրախացնել իրենց հարսնացուին. ուստի և բացի փայ տանելուց և ամէն անգամ մի քանի որ ուրախութիւն անելուց, նրանք տանում են իրենց հարսին գրասնելու, այս կամ այն ուխտաանգին ուխտ:

Նշանագրութիւնից լեռոյ ազջիկը տանիցն գուրս չի գալիս մինչև որ տալը կամ տեքերկինը չգալ սրան չհանէ գուրս, տանի գրասնելու, ծաղիկ, կանաչ կտիւել տալու, որպէսզի հարսնացուն կանանչի պէս կանանչի և ծաղկի պէս ծաղկի:

Կանաչ կիւրակէին դարձեալ կերսանքը տանում են հարսին գաշաը սնձի. ընկերուհիներէ հետ ուրախ զուարթ թափառելով, երգելով ու պարելով ծաղկալից գաշտերում, հարսնացուն սնձի փնջեր է կտցում և ուղարկում կերսանքը նուէր:

Կարմիր կիւրակէին կերսանքը տանում են հարսին համգերը բանջար հաւաքելու. խաղը, քիծաղը, երգը և պարը անպակաս են լինում այսպիսի գրասանքների ժամանակ: Կերսանքը մի մեծ պարկ բանջար են լցնում և հարսնացուին շալակել տալիս, որ աշխատասէր և գործունեայ լինի:

Գերիների ժամանակ, մանաւանդ համբարձման, հարսի տեղը կամ կերսարը լծում է տալը, ներքնակով ու բարձերով զարդարում. իւրախիներից մի քանիսի հետ հարսնացուին էլ նստեցնում, տանում սրբի դուռը, ուխտ: Այստեղ կերսարը նուիրում է հարսին մի շալովի, մի մեծ խաչկապ թաշկինակ տանձ ու խնձոր. տեղը նուիրում է մի թաշկինակ լաղլա-

պու չիշմիշ, մօտիկ ազգականներն ևս կամ մրգեղէն և կամ 50 կոպ.—մի բուբլի փող:

Սրբի առաջ վառում են նաշխած մօմ, որ հարսնացուն ալ ու խաշխաշ մնայ:—Բայց այս բոլոր ուրախութիւնների ժամանակ փեսան բարոբովին հեռու է լինում հարսից և յաճախ երկար ժամանակ շտեմնելով նրան սաստիկ կարօտում:

ՔԱՆԵՊԻՉԸ.

Հարսանիքից մի շաբաթ առաջ փեսայի հայրը կնքահօրը հետ գնում է միջնորդի տունը, տանելով իւր հետ մի թունգի օդի: Միջնորդը հրաւիրում է ազնկայ հօրը, նրա և իւր մի քանի բարեկամներին, ծխական քահանային, երեցփօխին և տանուտիրոջ: Ընթրիքի ժամանակ, երբ օդու առաջին բաժակը մատուցանում են քահանային, սա դիմում է միջնորդին և հարցնում. «Մարկոս ամի, աս քնչ հաց է, մեզի ինչի ես հաւաքէ»: Միջնորդը պատասխանում է.—Աստուած կամենայ առաջիկայ շաբթուն Յարութէն ամին հարսնիք պիտի էնէ:—«Աստուած աղօղութիւն տայ, ընգմիջում է քահանան, իրար տալիք առնելիք ունիք:»

—Ինչ պիտի ունենանք, Տէրտէր քան, խառնում է ազնկայ հայրը, խնամիս պիտի բերէ հարսնացուին 20 ուռուպիս և երեք քանոթիթնոց օսկի:

Քահանան դառնում է գէպի փեսացուի հայրը և ասում. «Պարտքդ է, բերես պըտի»:

Փեսայի հայրը կամ համաձայնում է և խոստանում է մազարի հետ բերել և կամ երկար սակարկում:

Եթէ հարսնացուն օտար գիւղից է, քահանան փեսայի հօրից իմանալով թէ քանի հոգով պիտի գայ հարսը տանելու, ասում է. «Յարութիւն ամին այսքան (10—25) հոգով պիտի գայ մազար՝ հարսը տանելու, ձեզնէն վեղ օր գուզէ ձիաւոր իջեցնէ իրեն տունը, թող իմ ձեռքես ընդունէ մի բաժակ բախի»:

Հրաւիրեալներից շատերը ուրախութեամբ ընդունում են քահանայի առաջարկը և ջըւում:

Քանապիւղից անմիջապէս յետոյ, երբեմն էլ առաջ, փեսացուի հայրը մի շիշ ոգի առած գնում է ծխատէր քահանային տեսնում, իւր ոգիից մի բաժակ նախ ինքը խմում, յետոյ քահանային և ներկայ եղողներին հրամցնում, մնացածն էլ անեցիներին տալիս զատարկելու, և քահանայից «հասու-թեան» վկայական առնում, գնում Ախալքալաք գործակալի մօտ և սրահի հրաման խնդրում։ Այստեղ ստատիկ աղաչում են գործակալ հօրը, իրենց աղքատ ձեռքնում և պատկազրամբ կարելուց շափ քիչ տալիս։

Գիւղի տանուտէրոջն էլ տանում է մի ֆունտ շաքար կամ կէս ֆունտ սուրճ. գոյրին տալիս է 10 կ., լուսարարին 10—15 կոպէկ։

ՄԵԼՈՒԿԱՆԵՐ ԿԵՐ ԳԼԹԸԹԻՆԻՆ.

Հարսանիքի պատրաստութիւնը միշտ սկսւում է հինգ-շաբթի օրը, երբ աները հոգում և միւս օրուայ համար կերակրենք են եփում—շաղկմէ բանջար, չալբանջար, լորիս-ջուր՝ արուկով, լոբի, պտտեղ, կաբաոֆիլ և թթէ խոշաւ։ Միւս օրը առաւօտեան խոհարարուհին—քելլանին—մի ալըմաղի մէջ քիշմիշ է անում, ալ փուշիով ծածկում, մի քանի գոյգ էլ մեղրամոմ առնում, երբեմն էլ մի շիշ ոգի, և պատում գրեթէ ամբողջ գիւղը։ Մանեւով նախ քաւորի, թագուորի ազգականների և ազա միւս գիւղացիների տները, նա առնում է. «Հրամեցէք էրթանք այսինչի տունը զաթաթութի, տառսը ձեզի ըլլի», և մի մի բաժակ ոգի, մի բուռ քիշմիշ տալիս։ Մօտիկ ազգականներին նա տալիս է և մի մի գոյգ մամ։

Հրաւիրուածները մի աման կորկոտ կամ 2—10 կ. փոք են տալիս քելլանուն։ Մի ուրիշ կին էլ մի ափսէի մէջ քիշմիշ անած, վերան մի թաշկինակ և գոգնացի կապ տանում է երեցկնկան նուէր և խնդրում զալ զաթալի ալիւրը մաղելու։ Նաշից յետոյ հրաւիրուածներից շատերն անշուշտ վերցնում են 1—3 ֆ. կաբազ, կամ 5—12 հաւկիթ, կամ իւղ, կամ սեր, կամ պանիր, կամ էրիշտա և կամ 20 կոպէկ փոք

և գնում Հարսնէտունը, տալիս փետի մօրն ու տաում. «Այգգ լուս, Աստուած սուրբ պսակին արժանացնէ: Նա էլ պատասխանում է. — «ՄնորՀակալ եմ, որ դուք ինձի օգնէք կը, Աստուած ա մեզի օգնէ:»

Յետոյ վերցնում է նրանց բերածները, գատարկում և ամանները վերադարձնում: Դալիս է և երեցկիներ:

Նախ բոլորին մի մի բաժակ սուրճ կամ թէյ են տալիս: Յետոյ տան մէջ տեղը գնում են տաշար, յաճախ գաւաւ գուսնան գալիս անում է, երեցկիներ չօքում է տաշաի առաջ, իւր բերած երկու մօմը խփում տաշաի ծալքերին վառում, որ Հարսը գոյգ մնայ և պայծառ, լուսաւոր լինի. մի կարմիր վալա (քող) ցփում երեսին, որ Հարսը ամօթխած լինի և Աստուած սուրբ պսակին արժանացնէ, բազդաւոր ըլլին, տաում ու մազում է ալիւրը բոլորովին լուս, որ Հարսը Համաւոր լինի, շատ յիսուի:

Երբ փոքր ինչ մազում է, վեց կանայք 1--5 կոպէկ նուէր տալով երեցկեկանը, Հերթով ցփում են կարմիր վալան իրենց գլխներին և մազում ալիւրը:

Կնքակներ տալիս է իրեցկեկանը 10 կոպ. ալիւրը մազելու վարձ, իսկ աղայի մայրը օղիով և մեղզով Հիւրասիրում է ինչպէս իրեցկեկանը, այնպէս և միւս ալիւր մազող վեց կանանց:

Եթէ գաթաթուխի ալիւրը իրեցկիներ չմազէ, ժողովրդեան կարծիքով Հարսը կը խելագարուի:

Ալիւրը մազելուց յետոյ բոլորը ընթրիքի են նստում և ուտում նախորդ օրը պատրաստած կերակուրները:

Հարուստներն ընթրիքից տուաջ մի մի բաժակ օղի են տալիս, որ խմում են երկար բարեմախառութիւններով:

Ընթրիքից 'յետոյ շտտերը գնում են, մնում են միայն կնքամէրը և մօտիկ ազգականներից մի քանիսը: Սրանք 40 — 100 գոյգ գաթալ են թխում. յետոյ կրկին թէյ խմում, ընթրում և մի մի գաթալ առած գնում աները: Մի քանի երիտասարդներ էլ Հերթիկից թոկ քաշ անելով բզաւում են. «Բազդաւոր Հարս ըլլի. մեռքն ու ոտքը ուղուրով ըլլի»:

Թո՛ղի ճայրը գաթայ են կապում, որ քաշում հեռանում են)։

Նայն երեկոյին Հարսնացուի տնից շապիկ են բերում փեսացուի առնը. — Հարսնացուն ընծայ է ուղարկում նշանագրութեան կամ ուրիշ ժամանակ իրեն ընծայ առաջներին. և այս ընծաները լինում են նրանց տուած ընծաների արժէքի համեմատ կամ մի զոյգ զուլբա, կամ մի զոյգ ձեռնոց, կամ սոնապան և այլն, իսկ մաս երեք բուրլի առաջներին շապիկ ու վարտիկ, որ շամաշուրս է տուում։ Չամաշուր ուղարկում են նաև փեսացուին և սկեսրանց տան մի քանի անգամներին։ Նի՛մէ նշանագրութիւնից յետոյ սկեսրանց տանը ծնունդներ են եղել, Հարսնացուն ուղարկում է նրանց բալուղ և երեխայի շորեր։

Մարթ օրը, եթէ Հարսը միեւնոյն գիւղումն է, թագւորի հայրը գաւուլ զուռնով գնում է քաւորի առնը և առում, Վերամմեցէք էրթանք բարի ուրախութան։ Փաւորը, քաւորիկնը և սրանց ընտանիքը գաւուլ զուռնով գալիս են փեսայի առնը, ուր մի քանի մօտիկ ազգականների հետ օգի են խմում, ճաշում, կաքաւում, երգում և ջրում տները։ Փաւորին գարձեալ գաւուլ զուռնով ճանապարհ են ձգում մինչև առնը։

Իսկ եթէ Հարսն ուրիշ գիւղ է, փեսայի հայրը հրաւիրում է բարեկամներին ու գրացիներին, քաւորին, ծխատէր քահանային, տանուաւերին և երեցփոխին։ Հիւրասիրում է սրանց թէլով ու ճաշով։ Սեղանի վերջը քահանան առաջարկում է. Վնեղանից ով որ կամենում է մազար էրթալ, թող իմ ձեռքէն ընդունէ բաժակը։

Հարսնացուի գիւղն երթալ և Հարսին բերել կամեցողնե-

¹⁾ Ի՛նչ քանի գիւղերում հարստաները մօրթում են մի ել, որից հարստաների ընթացքում դադարաւոր են կերպիւնքը, գաւուլ զուռնի առաջնորդութեամբ ընթան են ելը, Էլում զեռնի և միջդեռ մազարից հարում է գիւղ, քաւորը Էլում է արեան մէջ մի բաց կողմէր և առնից վերջնելու այն արկնի մէջից, կողքում և ապա վերջնում ալդդե կողքում գտնում է։ Այս կողմէրը համարում է անուանական կողմերի ամբարձեան և անշաղխութեան նշան։ Միեւնոյն ժամանակ թագուորը գտնում է ելի գոյնը մի քանի մազ, զեռն իւր գալոյնի դառնանի մէջ և գտնում մինչև առաջնա մանկը։ Այս ամբարձիւնը բացածրում է նրանով, որ ելը համարում է սեռական արկութեան նշան։

բըն առնում են քահանայի մատուցած օգին և բարեմախտութիւններով խմում: Յետոյ քահանան մի բաժակ ևս առաջարկում է նրան, ով կամենում է հարսին իւր տունն իջնել: Մինչև պսակը հարսը կերսանց տուն չի մտնում: Փեսայի մօտ ազգականներից մինն ընդունում է բաժակը:

Յետոյ արգէն մի քիչ էլ տեսւմ է ուրախութիւն և բոլորը ցրում են:

ԲԵՂԵՐ-ԽՈՒՄ.

Նոյն շաբաթ օրը հաշից յետոյ մազրուարները հաւաքւում են փեսացուի տունը, նախաճաշիկ տնում, ապա ցրւում և մի հեծած նորից հաւաքւում: Այս ժամանակ փեսացուի մայրը բերում մի մի գաթայ է բաժանում բոլորին: Փեսացուի հայրը և քուորն առնելով իրենց հետ հինան և շահրկը, միաւորւում են և ահագին ազմուկով, երգով, խաղով ու գաւառ գուռն՝ առաջնորդութեամբ ուղղւում գէպի հարսնացուի գիւղը: Երկուստորդ մազրուարները ճանապարհին աշխատում են իրենց բոլոր շնորհքները բանեցնել, արշաւում են, ջիլիթ խաղում, երգում և հազար ու մէկ հանաքներ տնելով գնում, հասնում գիւղ: Փեսացուի հայրն և քուորն իջնում են միջնորդի տունը, իսկ միւսներին հրաւիրում են հարսնացուի ազգականները:

Փոքր ինչ հանգստանալուց յետոյ, փեսայի հայրը մի շիշ օղի առած գնում է քահանային տեսութեան: Համբուրւում է քահանայի աջը, մի բաժակ օղի ամում և լորհնեա 'ի Տէրոսում, խմում: Քահանան պատասխանում է. «Աստուած օրհնէ, շնորհաւոր ըլլի»: Ապա ածում քահանային և միւսներին է հրաձգնում, վերջը մի բաժակ էլ զարմեալ ինքը խմում և մնացածը տալիս տէրտէրանց զատարկելու: Յետոյ վերցնում է շիշը և գնում, գաւառ գուռնի առաջնորդութեամբ հաւաքում բոլոր մազրուարներին միջնորդի տունը՝ հինա տանելու:

ՀԻՆՆ ՏՇՆՆԼ.

Նորաթ օրը քաւորը պատրաստում է Հինան—մի առաջամասոյցի վերայ դնում է կէտ ֆունտ Հինա, մեաս բապուհ, մի քոզք. քիշմիշ և վերան մի կարմիր թաշկինակ ձգում: Իսկ փեսի հայրը պատրաստում է հարկը.—մի բակեղակի մէջ դնում է մի տիկ գինի, մի խորոված գառ և զաթայ: Երեկոյին Հինան դնում են մի երկասարդի գլխի, որ խաղացնելով և կաքաւելով առաջ է տանում, իսկ հարկը ձգում են զգիրի շալակը: Երբ փեսի հայրը, աղամարդ բարեկամները և քաւորը գաւուլ զուռնի առաջնորդութեամբ հանում են հարանացուի տունը, տան փոքրիկներից մի քանիսը փակում են դուռը և միայն այն ժամանակ են բաց անում, երբ քաւորը տալիս է 20—30 կոպէկ:

Բոլորը ներս են թափւում օգան և աւազութեան կարգով նստում. չամուռնացած երիտասարդները Հինան փոփոխակի գլխերին զնելով կաքաւում են և երբեմն գոփում. ափսոս որ Հինի զոփասանքը թուրքերէն է: Հինան խաղացնելուց յետոյ տալիս են հարսնցուի մօրը: Այս ժամանակ Հիւրերին պատում են մի մի բաժակ օղիով: Յետոյ դնում են խոնլան երկու սաարների միջև և դարսում վերան քոզքը, հարսի ըզգեսանները, մեաս բապուհը և այլն, բացի Հինից. այս ժամանակ քաւորն աւելացնում է սրանց վերայ երկու հաա երկու մանեթանոց ոսկի:

Քահանան պահանջում է քաւորից շողո բացումս, այսինքն հանգերձի պողը բանալու ընծայ և երբ 40—60 կոպ. ստանում է, կատարում է հարսի քոզի, կամ որ միևնայն է, հանգերձի օրհնութիւնը և ստանում իւր իրաւունքը՝ զրնելով խոնլի վերայ երկու ափսէ, որոնցից մէկը լատկացնում է իրեն, միւսը եկեղեցուն: Նախ քաւորը ձգում է քահանայի ափսէն մի բուրլի, յետոյ փեսայի հայրը, նայն ափսէի մէջ 2—3 բուրլի, 80 կոպէկ էլ միւս ափսէն. յետոյ արդէն միւս մազրուորներն են 1—5 կոպ. խաշհամբայը ձգում:

Սրանից յետոյ բոլոր մազրուորները խումբ խումբ նըս-

տան ընթրում են: Մատուցանում են ետին, քիւթա, փլաւ և սրանիւր: Իսկ օգին, որ առատութեամբ բաշխում է, փեսայի տնից բերածն է լինում:

Հնթրիքից յետոյ խորոված գառը և մի քանի հաս զաթայ բերում գնում են խանչի վրայ, քահանայի առաջ: Մինը զառի մի սորը կոտրում և երկու զոյգ զաթի հետ ապիւս է քահանային, որ ուզարկում է իւր տուն, միւս սորը ապիւս է ազջկայ տնեցոց, իսկ մնացածը կամ իրենք են ուտում և կամ ուզարկում միջնորդի տունը, առաւօտեան մազրուորնէրին նախաճաշիկ տալու: Յետոյ արգէն շնորհակալ են լինում և դարձեալ գառուլ գուռնի առաջնորդութեամբ ջրում: Եթէ հարսը միւսնայն գիւղումն է՝ փեսի տանը մի քանի ժամ հասարակաց սօր է լինում: Քաւորը գնալիս ծաղկոցաւոր ազջիկներին, որոնք երկու երեք օրից ՚ի վեր շրջադառել են հարսին և ամէն կերպ զբաղեցնում, ուրախացնում են նրան, ապիւս է 10—15 կոպէկ ընծայ:

ԺԱՆՈՅՆՈՐՆԵՐ.

Դեռ մազարը չեկած, գիւղի չափահաս ազջիկները շրջադառում են հարսնացուին և երեք օր շարունակ նրան տնից տուն են շրջեցնում, ամէն տեղ հիւրասիրութեամբ: Բոլոր բարեկամները տուն են տանում և մի շալովի կամ մի թաշկինակ նուիրում հարսին: Ետեթ երեկոյին հարսնացուն վերադառնում է հարանց տուն, ուր նախ մայրը և ապա հայրը, եղբայրները, քոյրերը և ժողով ազգականները փաթաթւում են նրան և լալիս: Հայրը խրատում և մխիթարում է ազջկան, ասելով. «Դնա, օղուլ, Աստուած հետդ ըլլի, կերտարից ու կեսուրից հնազանդ էղի, մարդուդ հաւատարիմ կեցի. մենք թէզ թէզ կուգանք քեզի տեսութան, Ջատիին, Վարդեւորին տուն կը բերենք»: Գիշերը հարսնացուն և բոլոր ծաղկոցաւորները ձեռներին հիմա են գնում: Կիրակի առաւօտեան մազրուորները մի հեծած գալիս համախմբւում են հարսնացուի տան դուռը: Բամբում և համայիկներով զարդարում են

այն ձին, որը հեծնելու է հարսնացուն: Այս ժամանակ գիւղի համարեա բոլոր աղջիկները հաւաքւում են հարսնացուի մօտ, մխիթարում են նրան և թող լին տալիս լաց լինելու: Կանչւում է իրիցիկներ, որ աղջիկներին երգով կապում է հարսնացուի գլուխը, մօր կաթիլ կթում է գլխին և զերան աղ ցանում, որ կաթի պէս մաքուր և աղի պէս համով լինի: Ունամանի մէջ ևս լցնում է 7 դարի, որ 7 տարի աղայ չընրէ: Վերջապէս հարսնացուն դառուլ զուռնի առաջնորդութեամբ դուրս է գալիս, իսկ ծագկոցաւորներին խումբը երգում է.

Աղջի հարսնառդ էկա զեղի զերկէն,
Քեզի ալ քոյը բերեց թղթի թերերէն,
Միւսյ մարիկ, մի լայ, էկեր կը տանին,
Յիսան ախպոր մէ քուրը ջոկեր կը տանին:

Մարիկներ խափեցին մէ թոփմ շամով,
Քուրիկներ խափեցին մէ ձեռքմ հինով,
Ախպորը խափեցին մէ մահուդ չուխով,
Մի լայ, մարիկ, մի լայ, էկեր կը տանին,
Յիսան ախպոր մէ քուրը ջոկեր կը տանին:

Հօր խափեցին, մօր լացուցին,

Ախպոր լուլէն կտարանցին,

Քրոջ մալէն պատանեցին.

Մի լայ, մարիկ, մի լայ, էկեր կը տանին,

Յիսան ախպոր մէ քուրը ջոկեր կը տանին:

Էրթամ էրթամ հետու տեղեր հեռանամ,

Էփօր մարիկս միտքս բյնի, մէջքս բռնեմ կրտանամ,

Մի լայ, մարիկ, մի լայ, էկեր կը տանին,

Յիսան ախպոր մէ քուրը ջոկեր կը տանին:

Մի լայ, մարիկ, մի լայ, լալոյդ ես էմ.

Ղարիզ էրկրները կորոյդ ես էմ:

Հարսնացուն այս երգից զգացուած սաստիկ լալիս է, իսկ հայրը բռնելով սրա ձեռքը՝ լանձնում է սկեսրին, ասելով.

— «Տիս, խնամի ջան, տիս քո ամանաթդ, տնր: Փռոք Աստծու օր էրիսի ջրով կրցայ քեզի տայ, ուղուրով ըլի, Աստուած սուրբ պատկին արժանացնէ, մէ բարձիմ ծերանան: Յետոյ զանալով իւր գտեր, համբուրում է երեսն և ասում, ռհնա ողու, Աստուած հետդ ըլի, էստից էտե աս է

քու հարգ, պատուէ ասանց, մարդուդ հնազանդ էղի, տեսնեմ քեզի՝ երեսս սև չէնէս:

Իսկոյն քաւորը 30—40 կոպէկ տալիս է այն պատանուն, որ նստել է հարսնացուի ձին. սա իջնում է և առաքարիւմ ձին հարսնացուին սկետրայրը և հայրը վերցնում են հարսնացուին և նստեցնում ձիուն: Յետոյ սկետրայրը տալիս է երկու բուրլի օժիտի սնտկի (արկղի) վրայ նստող կնոջը, 12 շահանոց, օրինակ 12 առաքելոց, ոսկի հարսի մօրը, մի քանի կոպէկ վարպետավարձ այն կնոջ, որի մօտ հարսը ձևել, կարել, դորձել է սոգորած լինում և բոլոր մազբուրներն ահագին աղաղակներով, հրացանի պայթիւնով ու ջրիթ խաղալով, դաւուլ գուռնի առաջնորդութեամբ զիմում են գէպի փեսացուի գիւղը: Մազբուրներէից մի քանիսն աշխատում են հարսնացուի տանից զազանաւ օգու բաժակ, որ հարսն ուրախ լինի, գգալ, որ հարսը զսմագն իւր հետ բերէ: Երբ մօտենում են իջեանատեղւոյն, հարսի ձիու գաւակին նստեցնում են մի արու երեխայ, այն խորհրդով, որ հարսն արու գաւակներ շատ ունենայ: Այս ժամանակ հարսը հանում է գրպանից փռքրիկ հայելին և զարձնում նախ՝ գէպի եկեղեցին և տալս գէպի կերտանց տունը, որպէսզի եկեղեցին դուրս տայ կերտանցը, որ իրեն պայծառ պահեն: Գիւղի մօտ հարսին գէմ են բերում մի գառ և հարսը պէտք է ձեռով վերցնէ առնէ ձիու վրայ և կամ հարսնեղբայրը պէտք է կնէ գառի տկանը և կորէ: Այս գառը համարւում է անմեղութեան օրինակ: Թագուորն էլ թագուորացուների հետ մի բարձր տեղ ապաստում է, երբ հարսն անցնում է, թագուորացուները ուռն են բրդաւում, իսկ թագուորը քիշմիշ է լցնում հարսի գլխին, կամ խնձորով խփում է, որ անուշ լինի: Հարսին իջեցնում են մի կաթնայի վրայ, որ չէննովս—ւհամբաւաւորս լինի և զնալով հարս իջեցնողի տունը, բոլոր մազբուրներն ուտում, խմում և ընթրում են: Յետոյ հարսին այնտեղից մեծ ուրախութիւնով բերում են սկետրանց տուն: Դրան առաջ հարսին ընդ առաջ է ելնում սկետուրը: Վերջինիս աշխարհս են տալիս և հարսը յանձնում նրան: Նա համբուրում է հարսին և ձեռը

բանած տանում նրա համար պատրաստած տեղը: Հետզհետե հորևան հարսեր և օրփորդներ գալիս են նոր եկած հարսին տեսութեան. իսկ գրացիները գալիս են աչքալույս տալու փեսայի հօրը: Հարսի հետ լինում են նրա երկու հարսնեղբայրները, որպէս նրա թարգմաններն ու հաւատարիմ պահապանները: Հէնց որ նոր եկած հարսը փաք ինչ հանգստանում է իւր հարսնեղբայրների հետ, երկու նշանաւոր թագուորցիք¹⁾ մի շիշ օղի առած գալիս են հարսնեղբայրներին տեսութեան: — Բարով էք էկէ, հազար բարով, ասում են նրանք: Հըլպտ մեր փեսի խանում զոնքանչը իմացած գըլլի օր թագուորցիներս ընկերութեն կենենք իրեն աղիք փեսին հետ, պահենք, պահպանենք ու ուրախացնենք կը, ու մեր փայն ա զրկած գըլլի ձեզի հետ:

— Ինչը չէ, մենք շատ շնորհակալ էնք, օր զուք մեր փեսին առպէս պահէք պահպանէք կը, ահան, մեր քիչը շատի տեղ գրէք, աւէք ձեր փայը, ասում են հարսնեղբայրները:

Ընծան լինում է մի խորսոված հաւ, միքանի զոյգ գաթալ և հալուա: Այդ գիշեր թագուորցիք և հարսնեղբայրները միմեանց վերաբերութեամբ շատ զգուշ են լինում, որովհետեւ առաջիններն աշխատում են մի որեւէ բան գողանալ հարսի վերայից, որպէսզի հարսնեղբայրներին մի բանով աուգանքի ենթարկեն, իսկ վերջինները հնարում են փեսայի վերայ մի բան, կամ աշխատում են թոնրի պարագաներից մին գողանալ, որ թագուորցուներից մի բան ստանան:

ԹԱԳՈՐԸ ԿԸՆԿՆԵՆՆԵԼ.

Շաբաթ երեկոյից սկսած թագուորին շրջապատում են հասակակից չամուսնացած երիտասարդներ, որոնք թագուորցիներ են կոչւում: Սրանք ամէն ջանք գործ են գնում թագուորին զբաղեցնելու և ուրախ ժամանակ անցկացնելու: Կիրակի օրը թագուորը գնում բարեկամներից մինի տան մէջ

¹⁾ Թագուորցիներ լինում են մի քանի պատանիներ, որոնք շաբաթ երեկոյից սկսած մինչև երեւոթի, զրակի սուրբ, փեսային ընկերակցում և նրա հետ ուրախանում են:

թափ է կենում: Այս ժամանակ քաւորի անից մինը գալիս է և բերում է հինա և մամեղէններ: Այստեղ նա իմանալով որ թագւորը չկայ, խրախուսում է թագուորցիներին գնալ պարել նրան: Մի քանի գիւղերում այս հանգէտը կատարում են շաբաթ երեկոյին, ուստի և քաւորը բաժանում է թագուորցուներին մամեր: Բոլոր թագուորցիները գաւուլ զուռնի առաջ նորգուլթեամբ այս ու այն տուն ընկած պարում են և երբ գանում են, մի չիշ օղի են տալիս տան տիրոջն և թագւորին առնում: Տան տէրը թագւորի բուկը մի ալ թաշկինակ է կապած լինում իբր նուէր: Թագւորցիք այստեղից թագւորին շորքեասկու ալ թէր հանած և քաւորը ալ կողմը կանգնած կաքաւելով տանում են քաւորի տունը, ուր նախ մի հօրով մօրով չամուսնացած երիտասարդի, ապա թագւորի և յետոյ քաւորի երեսները սափում են: Սափելիւր թագւորի միբուքի կէսը սափելուց յետոյ կանգ է առնում և տում: «Ամբլին քաւ է, չի կտրէ, ճերմակ լիսան կ'ուզէս: Քաւորը մի քանի կուպէկ է տալիս:

Սափելուց յետոյ թագուորցիք նախ մի հօրով մօրով չամուսնացած երիտասարդի և ապա թագւորին լողացնում են զամը տաշտի մէջ, սրպէսզի նա ևս այդ երիտասարդի պէս հօրով մօրով մնայ: Աւերջը գլխի մազերը վեր ցցելով օճառ են քսում վրան և տում: «Տէ՛, քանքիւլը ծուռն է, գըզէ, քաւոր ազաւ: Քաւորը մի չիշ օղի է խոտանում: Թագւորին լողացնելուց յետոյ մինը շալակում բերում է օգան, ուր և հազցնում են հանգերձը: Այդ օրը հարսնացուի տանից գաւուլ զուռնի առաջնորգուլթեամբ և տան փռքրիկներից մինի ձեռքով ուղարկուած է լինում փեսացուին մի շապիկ, մի վարտիկ, մի լաստիկ արխալուզ, մի մահուզ չախա, կտալի-տոնով ելակ, զանգեալ, գուլբայ և աղբեղում գիւզպաղի (ծընկի կապ): Բերողին պատուում և մի զոյգ չաւտիկ են նուիրում: Այս ժամանակ հրաւիրում են քահանային, օրհնել տալիս հարսնացուի տանից ուղարկուած փեսացուի վերալիչեալ հանգերձները և մի քանի կուպէկ ալ համբար տալով նրան ճամպում ու իրենք երգեր երգելով հազցնում, զարգարում թագու-

րին: Ամէն մի հազուստը հազցնելիս վեր են բարձրացնում, ցոյց տալիս հաւաքուած կանանց և գոչում. — Աչեցէք, մամտիք (մայրիկներ), չերթաք փուշա (խարդախ) մօրերուդ հօրերուդ գանգալիք, մեր թագւորի գոնքանշն իր փեսին զըրկեր է առ . . . մեր տեղաց բան է: Հանգիստականները հեռաւոր տեղերի անուն են տալիս: Սաամբօլու, Չինիմայիւու, Պէտաւպօլու . . . բան է . . .

— Գինն ինչ է:

Շատ բարձր են գնահատում: Մի բուբլու իրեղէնին հարիւր բուբլի գին են գնում:

— Լաւ գնահատեցիք, շէն մնայ գոնքանշը, գոչում են թագւորացիները և հազցնում երգելով:

Հնայ հազուցէք, հազուցէք,

Տարէք խառ պախյան թագուցէք,

Բմբուլ գոգինք (անկողին) ձգեցէք,

Վարդ ծաղկանց մէջ քուն գրէք:

Քաւորն այս ժամանակ մի զոյգ եամանի է նուիրում թագւորին և մի ալ թաշկինակ կապում վիզը: Ծայրերը բաց թողնելով: Իսկ հին չուստիկները ժամակոյր գալիս պահանջում տանում է իրեն:— Յետոյ թագւորցիք նստում ողի են խմում, հաց ուտում, որ առ նուազն երեք տեսակից է բաղկացած լինում—խաշ, եայնի և փլաւ.—կաքաւում, շարունակ երգում և ուրախանում: Հացից լետոյ թագւորցիք դաւաւլ զուռնի առաջնորդութեամբ տանում են փեսացուին իրենց տուն: Մայրն ընդառաջ է ելնում փեսացու որդուն և համբուրում է աչքերը: Թագւորցիք շնորհաւորում են մօրը՝ աւելով. «Աչքդ լուս, Աստուած սուրբ պսակին արժանացնէ»: Մայրը շնորհակալ է լինում և բոլորին հրաւիրում է տուն, ուր մի բարձր տեղ կամ աթոռի վերայ նստում է թագւորը: Դրոից եկողները յաճախ տսում են. «Թագւորը թառն է»: Իսկոյն թագւորը ելնում կանգնում է: Միւսները պատասխանում են. «Ասարծու գառն է»: Եւ այս ժամանակ թագւորը նորից նստում է: Երեկոյին թագւորի և թագուհու ձեռքերը հինա են գնում:

Գ Ե Լ Կ.

Պատկի խորհուրդը կատարում է երկուշարթի առաւօտեան: Առաւօտ զող փետայի անեցիներէց մին մի շիշ օդի առած գնում հրաւիրում է նախ քաւորին և յետոյ քահանային ու հարսնետոններին կամ մազրուարներին: Բոլորը զալիս հաւաքւում են փետի տունը, օդի խմում, նախաճաշում և գնում հարսնառ: Դաւալ զուանի առաջնորդութեամբ աղամարդիկ և կանայք գնում են հարսի տունը, թագաւորի կողքից սուրը ձեռքը գնում է քաւորը: Թագաւորը ու քաւորը կանգնում են տան մէջ տեղը: Թագաւորցիք բաւում են. «Թագաւորը թոփալ է»: Հարսի կողմի մարդիկն էլ բաւում են. «Հարսը թոփալ է». և այս արն նպատակով, որ հարս ու փետայ շուտով միմեանց մօտ գան: Այս ժամանակ հարսը լալիս է, հայրը համբուրում է հարսին և ասում. «Դնա օղուլ, Ասառած հետք ըլլի, խելք ու շնորհք տայ, խոնարհ ըլլիս, մարթուդ հնազանդ ըլլիս»: Հարսնացուն փաթաթւում է հօրը և ձեռքն ու կուրծքը համբուրում, որպէսզի հօր ձեռքն ու գոլթը իւր վրայից անպակաս լինի: Հայրը հարսնացուն լանձնում է փետի հօրը և ասում. «Ճօր, մէկին հազար խէրը տես: Սա բանում է խնամու ձեռքը, սեղմում է և ասում. «Ենորհակալ եմ, չէն ու պայծառ մնայ տունդ, մեր բարեկամութենը էտից էտե պրտի ըլլիս: Այս ժամանակ հարսը խոնարհում և համբուրում է կերտարոյ ոտքը, իսկ սա վեր բարձրացնելով նրան՝ ասում է. «Մի լոյ, օղուլ, ես սող ըլլիմ»: Հարսն ու փետին կանգնեցնում են միմեանց մօտ՝ հարսը փետի աջ կողմը, փետի մօտ քաւորը, հարսի մօտ հարսնեղբայրը թեւանցուկ: Այս ժամանակ հաւաքւում կանայք ասում են մօրը. «Թնդքի խփին նախ, թնդքի խփին, որ աղջիկդ տունը մնայ ու շատ ա չըջիկ չըլլի»:

Քահանան կատարում է ձեռնադրութիւնն և բոլորը շարժւում են դէպի եկեղեցի: Իւրաքանչիւր գանից անցնելիս քաւորը սուրը խփում է դրան տոփին: ու հարս ու թագաւոր անցնում են օրի տակով, որպէսզի լարը չխփէ նրանց:

Սրանց առաջնորդում է զաւուլ զուսնան: Թազուորցիք կա-
քաւում, զօտեմարում, հրացան են արձակում և իրենց ա-
զդակներով օգը թնգացնում: Յանկարծ մինը վազում և թա-
զուորի գլխարկն առնում փախչում է: Թազուորցիք ընկնում
են հետեից և եթէ բռնեն մի լաւ թակում ու զտակը բե-
րում գնում են թազուորի զուսնը, իսկ եթէ չեն կարողա-
նում բռնել՝ փետի տնից բերել են տալիս մի հաւ, երկու զա-
թայ, մի շիշ օղի, տալիս նրան և առնում զտակը: Այս ստա-
ցածը պատկանում է բալոր թազուորցիներին:

Նրբ հասնում են եկեղեցու գուռը՝ ժամակույժը կամ ե-
րեսփախանը փակած է լինում գուռը և բաց է անում միայն
այն ժամանակ, երբ քաւորից ստանում է 10—50 կոպէկ:

Պատկի խորհուրդը կատարելուց յետոյ, քահանան տալիս
է թազուորի ձեռքը Աւետարան, իսկ քաւորի ձեռքը խաչ
և կանգնեցնում սեղանի առջև: Բոլոր հարսնեւորները նախ
համբուրում են քահանայի ձեռի խաչը, յետոյ թազուորի
կրծքի բռնած Աւետարանը և քաւորի ձեռի խաչը և խաչ-
համբույր ձգում ժօարը գրած ափսէի մէջ, որ պատկանում է
քահանային:

Յետոյ շտրականի և ձնձղակների հնչիւնով զուրս են
զալիս եկեղեցուց և ուղեւորում գէպի փետայի տունը: Այժմ
ուրախութիւնն առաջուանից կրկնապատկւում է, հրացանների
պալթիւն, կէցցէներ, զօտեմարաւ և կաքաւ տեղի են ունենում
գրեթէ ամէն քալում: Մի քանիսն էլ ուխտար, գառ, հաւ են բե-
րում գետին խփում թազուորի առաջ և զանակը քսում, սպասե-
լով քաւորի հրամանին: Եթէ հրամայում է, մօրթում են և
արիւնից քսում թազուորի նահատին, իսկ եթէ ոչ՝ մի քանի
կոպէկ ստանում գնում: Կէս ճանապարհին հարս և փետայ
կանգ են առնում, մինը կաքաւում է, իսկ նշանած երիտա-
սարգների հարսի կողմից ազգականները մի մի թաշկինակ են
կապում իրենց փետայացուների բկերն ու թւեերը, իսկ թա-
զուորցիք բզաւում են: Շէն կենայ տա ինչը, կանչել է փե-
սին մէ եալլըզըմ:

Նրբ մօտենում են թազուորի տանը, թազուորցիք բար-
ձրը կանչում են:

Թագուորամէր, զօս արի,

Դսի զոսն զէմ արի.

Քու խաշ սրդիդ էկեր է,

Կարուայ գտիկ բերեր է:

Մօր հետ զօւրս եկողներն էլ կանչում են.

Թագուորամէր, զօս զնա,

Դսի զոսն զէմ զնա.

Քու խաշ սրդիդ էկեր է,

Դսիդ զմփոզ բերեր է:

Թագուորցիք շարունակում են.

Թագուորամէր, զօս արի,

Դսի զոսն զէմ արի.

Քու խաշ սրդիդ էկեր է,

Ճնդդ աւոյ բերեր է:

Մօր կողմինները.

Թագուորամէր, զօս զնա,

Դսի՛ զոսն զէմ զնա.

Քու խաշ սրդիդ էկեր է,

Մազդ փետոյ բերեր է:

Թագուորցիք.

Թագուորամէր, զօս արի,

Դսի զոսն զէմ արի.

Քու խաշ սրդիդ էկեր է,

Թնդիդ փառոյ բերեր է:

Մօր կողմինները.

Թագուորամէր զօս զնա,

Դսի զոսն զէմ զնա.

Քու խաշ սրդիդ էկեր է,

Թնդիդ կոխոյ բերեր է:

Վերջապէս թագուորամայրը զօւրս է գայիս, իսկայն թագուորցիք մի գարշաճ փափախ (զգաճ) զնում են գլխին, աւելը որպէս ագի կապում լեռներից, սամինները գօտին խրչկում: Թագուորամայրը պարում է և թագուորի ու հարսի աչքերը համբուրում: Այս ժամանակ խահարարուհին տալիս է թագուորցուններին մի հաւ և ափսէի մէջ զրած հալուս ու մի քանի զօյգ գաթայ: Թագուորցիներէց մինը գաշայնի մի հարուածով կարում է հաւի գլուխը. եթէ չյաջողացրէց

մի հաւ տուգանք է տալիս, և այժմ մի ուրիշ թագաւորացու է աշխատում թնցնել դրա դուռը: Այս հաւերը և գաթանն ու հալուան տալիս են խոհարարուհուն պահելու, որ միւս օրը վերագարձնէ: Մինն էլ մի կառու է բերում և հարսնեղբայրն ամենայն պատրաստակամութեամբ խածում է նրա տկանից, որ հարսի ոտքը տուգուրով բլլի:

Հորս ու թագաւոր մտնում են ներս, նրանց առաջ ձեռքում են թանրի տկիշը, եթէ հորը վերցրեց՝ անտար է, եթէ չվերցրեց՝ անուեր, հարսին տանում են ասւն, ուր նա փոքր ինչ աւելում է, որպէսզի խոսովութիւնը կերսանց տանից հեռանայ, փոքր ինչ աղ առնում ցանում է կերակրենքին, որ կերսանց հետ սիրով տալի: Յետոյ տանում օգի կամ տան մի անկիւնում վարագոյրով կտրած բաժնում նստացնում: Բայց խոհարարուհին նրանից առաջ բազմած է լինում հորս տեղը, մի զոյգ գուլլայ պէտք է տալ, որ վեր կենայ:

Բոլոր հարսնեւորները զնում նստում են օգան, բերում զնում են խոնջան և սկսում է սաչու, նուիրատուութիւններ յօգուտ նորապսակների:

Սաչու կանչողը բարձր բաւում է.

— Ըսէք շէն մնայ, շէն մնայ:

— Ո՞վ, հարցնում են այս ու այն կողմից:

— Ազա տախէլը, ձին վազուկ բլլի, թուրը կտրուկ բլլի, բարեկամը բարեկամ, չարակամը քու բլլի, իրէք մանկթ թագուորին բնծայ:

Շէն մնայ, շէն, գաչում են այս ու այն կողմից:

Սաչուից հաւաքւում է մօտաւորապէս 20—80 բուբլի, նայելով թէ հարսանիք անողը և նրա հարսնեւորները ինչ կարողութեան տէր մարդիկ են:

Սաչուից յետոյ գաւուլճիք են զնում գաւուլը, որ բաննեն, տախէքն փող առն. ամէն մարդ 3—20 կ. փող է ներկրում:

Սրանից յետոյ էլ խոհարարուհին է գալիս և 2—20 կ. իւրաքանչիւրից առնում, որ խաշի բերանը բանայ:

Վերջապէս բոլորում են սեղանների շուրջը և ամենայն

ախորժակով ուսում խաշ, եայնի, քիւֆթա, փլաւ և պանիր։ Իսկ օգին առատութեամբ բաշխուած է տան երիտասարդներէց մինի ձեռքով։

Շաշից յետոյ հասարակաց պար է լինում կամ փեսի գոմում, եթէ միայն այն ընդարձակ է և կամ մի ուրիշ։ Պարը տեսում է մինչև կէս գիշեր և զրան մասնակցում է ամբողջ գիւղը, առանց նոյն իսկ հրաւիրուելու։

Գիշերը հարսը գնում քաւորին հանուեցնում, պարկեցնում է, իսկ ինքը գալիս հարսնեղբոր հետ է պարկում. իսկ փեսան գնում մանում է քաւորի ծոցը։

ձեռակեալ երեքշաբթի օրը թագուորի անեցիք հրաւիրում են սալու տուղներին և քաւորենց, թէյ, օդի խմացնում և հաշ տալիս, որից յետոյ քահանան վայր է առնում պսակը և մի բաժակ օշարակ խմացնում հարս ու փեսին։ Յետոյ քահանան առնում է քաւորի սուրը և տաւում. «Հարսի լեզուն պիտի կտրեմ»։ Թագուորամայրը ազալում է չկրարել և մի զոյգ գուլթայ է նուիրում։

Թագուորցիք էլ առնում են խահարարուհուն պահ տաւած իրենց հաւերը, գաթան ու հալուան, միանում են հարսնեղբայրներէ հետ, առնելով նրանցից և նրանց բաժին մի քանի զոյգ գաթան, մէկ թոփ հալուան, մի խորոված հաւը, հարսնաանից էլ մի շիշ օդի, փեսայի հետ ՚ի միասին մի տեղ հաւաքւում, ուտում, խմում, ուրախանում։

Երեկոյին հասարակաց պար է լինում։ Կէս գիշերին հարսըն ու փեսան միմեանց ձեռք բռնած մանում են պարը, քաւորը փեսի, իսկ հարսնեղբայրը հարսի ձեռքն է բռնում, մի մի վառած մոմ էլ ցանկացողը առնում է ձեռքը և պարում են։ Ժողովրդեան բացատրութեամբ մօմը օրինակ է պսակին։ Պարկիս թագուորը աջ ձեռքով հանում է աջ գրդպանից ցորեն և շաղ է տալիս, որպէսզի, իրենց բացատրութեամբ, ցորենը առատ լինի։ Սրանով նա իբրուունք էլ է ստանում ցորեն ցանելու, որովհետև չամուսնացածներն իբրուունք չունին ցորեն ցանելու։

Երեք պտոյտ կատարելուց յետոյ՝ հարս ու փեսան զուրս

են գալիս պարից, որ փոքր ինչ էլ տեսւմ է և վերջանում:

Զորեքշարժի առաւօտ հարսնաէրը հրաւիրում է կնքահայրերին, կնքակիներին և մօտիկ ազգականներին և թէյով ու նախաճաշիկով պատւում: Նախաճաշիկից յետոյ ուրիշ գիւղերից եկած հարսնեւորներին և հարսնաղբօրը ճանապարհ են ձգում զաւուշ զուռնով: Գիշերը հարս ու փեսան առաջատու են մանում: Խոհարարուհին ձգում է անկողինը, մօտը հալւում, մեղր ու շաքար դնում, որ նորապսակներն անուշ սիրով— լինին, ինքն էլ գոան յետև պահ է մանում, սպասելով հուսույթիւնն ապացուցանող շարսուրին: Եւ եթէ մի փոքր ինչ ուշանում է, նախատելով շտապեցնում է:

Եթէ աղջիկը հուսույթիւնը կորցրած է լինում, վախնալով այն մեծ նախատինքից որ կրելու է անեղիներից և սրբանց ազգականներից, արտասւում և ներողութիւն է խնդրում ամուսնուց, որ կաշտում է խոհարարուհուն և սա մի աղանձի մօրթում ու արիւնոտում է շարսուրը:

Խոհարարուհին տանում շարսուր ցոյց է տալիս նախ փեսի և ապա հարսի մօրը, շնորհաւորում նրանց և բնծաներ ստանում:

Հինգշաբթի առաւօտ հրաւիրում են ազգական և գրկից կանայք, այդ օրը բացառապէս միայն գրանց է պատկանում: Ճաշին մատուցանում են խաւիճ և այս կերակրի անուշով այս օրը կուչում է խաւձի օր: Նախ քան ճաշի նստելը հրաւիրումներին աչքի լոյս են տալիս և հնումն ցոյց էին տալիս շարսուրը, սակայն այժմ այդ սովորութիւնը վերացել է: Ճաշից յետոյ բերում են հարսի օժիտը և մի կին նախապէս մի րուբլի նուէր ստանալով կեսուրից, բաց է անում և մէկ մէկ ցոյց տալիս հանգիսականներին:

Հարսի օժիտը պատրաստւում է հազէմասու, սալուի և երեստեսանքի փողերով: Հալը ոչ միայն իրենից ոչինչ չի տնում, այլ և այդ փողերից գողանում է: Հարսի օժիտը զըլ-խաւորապէս բաղկացած է լինում հետեւեալ կտորներից.

Նրկու չափա իուպա.

Մէկ փութայի չալ.

Մէկ գառիֆա խրիւս.

Մէկ կապոյտ խրիւս.

Երկու իւլիկ. մէկը ֆանէլ, միւսը պուրսո.

Զորս տնթարի.

Ցաւն և մէկ հատ շապիկ.

Նոյնքան վարտիկ.

Ցաւն և երկու հատ կրծկալ.

Ետքն հատ զոգնոց, 5 շալից, 2 մահուցից.

Մի էշրամ.

Դիւի տաւն և երկու շալովի.

Երկու վարդ.

Երկու եազմա.

Երկու շիքիւս.

Երեք թու կամ եափուզ.

Երեք զոյգ սանաման—մի զոյգ կիտափշիկ, երկու զոյգ մետա բա-
զուհ, երկու զոյգ զուլբայ, մի արկղ, մի արկղիկ, մէկը թիւ, կահ, ա-
սեղ, հաղ, թենիկ, լուցիկ, հայելի.

Դիւս—նուէրներ.

Կերտարոջը՝ մի շապիկ, վարտիկ.

Կետարոջը՝ մի վարտիկ.

Ցաղըներին՝ մի մի զոյգ զուլբայ և թոզուխ.

Կերտարին՝ մի շապիկ, վարտիկ.

Կերտարի անեցիկներից խրաքանչիւրին՝ մի մի զոյգ զուլբայ և
սանազան կամ կանանց զուլբայ և զոգնոցի կապ.

Փետի բարեկամներին, որոնք նուէրներ են տուել հարսին, նայե-
լով նրանց առածին, լամաշուր կամ զուլբայ, սանազան կապիւ.

Նորահարսը մի կարն միջոցից յետոյ այս հանգերաններից
մի քանիսը Ծախում և իւր սակիները մանրում ու մի գու-
մար կաղմեցով, շահով է տալիս, որպէսզի իւր և իւր որդի-
ների հանգերէն հագայ, որովհետեւ կերտանքը շատ հազիւ է
պատահում որ հարսերին կամ նրանց որդիներին շոր անենու
Այս գրամը հարսերը ւարնգին են կոչում.

Այսպէս վերջանում է հարսանեաց հանգէսը և այնու-
հետեւ սկսւում սովորական կեանքը.